

beiseite und in den Winkel geschoben zu werden, während die Dummköpfe und die Lumpen breitbeinig mitten auf der Bühne stehen und die grossen Herren spielen dürfen... Und das Alles vielleicht nun doch nicht so, dasz er als „Integer vitae scelerisque purus” wenigstens innerlich triumfieren könnte, sondern so, dasz ihm bei Allem auch sein eigenes Unge-nügen... vor die Augen gerückt werden.” Daar voltrekt zich een leven in *vernederling en teleurstelling*. Zich in zijn begrip van eer te laten corrigeren, is altijd zwaar werk. Maar het zou kunnen zijn, dat het leven der vrijheid (d.i. het vermogen tot horen), dat de spits van de eer uitmaakt, begint in de „Zerbrechung seines natürlichen Ehrbegriffs” en de mens onafhankelijk, bewegelijk, soepel maakt. Want hier blijkt of bij alle wisseling zijn „Freudigkeit zu Gott” bestand heeft (en niet zijn heimelijke tevredenheid met zichzelf, althans in de diepte van een „goed geweten”). Als de vreugde, schepsel van God te zijn en de geroepene tot zijn dienst continue blijkt, kan men zich als troost in de vernederling sommige heel hoge en geheimzinnige woorden toeëigenen, die tot de eerste jongeren gezegd zijn: „*de ure komt, waarin ieder, die u zal doden, zal menen God een dienst te doen*” (Joh. 16:2) en „zij zullen dat doen, omdat zij noch de Vader noch Mij hebben gekend”.

Wij breken hier af, omdat wat nog volgt over vernederden en beledigden, de gestalten van Dostojewsky, en over de kleinen, die helemaal niet aan een conflict tussen de eer die God hun heeft gegeven en de gestalte van hun bestaan toekomen, teveel ruimte zou nemen; wij breken hier af omdat het (hoe diep het stuk van de overwinnaarskroon, de martelaarskroon, en de daarvan tenslotte onafhankelijke „*kroon des levens*” (óók van de kleinen en probleemlozen) wezen mag) in ons verband nauwelijks toepasselijk schijnt. Liever verwijzen wij nog naar de humoristische kleine letters op p. 782, de passage die begint

met: „Der Christ darf und soll sich, was seine eigene Ehre betrifft eine ziemlich dicke Haut wachsen lassen” en waarin middenin te lezen staat: er komt weliswaar in de geschiedenis der nieuwere theologie een geval voor, dat iemand „wie damals geraunt wurde, an einer ihm widerfahrenden bösen Rezension gestorben sein soll. *Aber das hätte er eben nicht tun sollen*: das sprach stärker gegen ihn als die Rezension seines Gegners”. Hoe jammer dat men zich de grandioze immuniteit, waarin men zich in het geloof op het punt van zijn eer ieder ogenblik zou moeten verheugen, niet sterker bewust is en niet heel anders weet aan te wenden! Stop! Wij zetten een gedachtenstreek!

Karl Barth: deze naam staat hier als titel, de naam als teken van verering voor de man. Te zeggen wat wij hem te danken hebben, moesten we opgeven, het is quantitatief te veel en kwalitatief onzegbaar. Wij danken hem door hem te eren als pastor, als evangelist, als wijze, als voorvechter en leider, als denker, als ontdekker en ontginner, als een geschenk van God aan de ene, heilige, katholieke kerk. Wij eren hem door te danken voor alles wat hij was, voor alles wat hij gaf; het bleek tot nu toe onuitputtelijk. De helft is ons niet aangezegd, neen. Het *geheel* is ons wel aangezegd, *maar de helft is nog niet toegeëigend*, door ons, dragen van geest. Maar *iets* is *binnen*, na veertig jaar. En na veel tegenslag, zal hij sterk genoeg zijn een paar uur deel te nemen aan de Feer in besloten kring; en Zondag de 8ste, zo meldt de uitnodiging, is er een concert „Karl Barth zum 80. Geburtstag”, in de Martinikerk te Basel. Uitgevoerd wordt een Mozartprogramma: het offertorium de venerabili sacramento: venite populi!! de motetten: Exsultate, jubilate! en de zg. „Kroningsmis” (in C. dur!).

—K. H. MISKOTTE

de prediking van het gegevene

KBA 7992

Lof der K.D.

Galilei had, vertelt Bert Brecht, altijd een steen op zak die hij zijn bewijssteen noemde. Stond hij weer eens voor de muur van onverstand en onwil die filosofie en theologie tegen hem opwierpen, dan liet hij deze steen met luid geratel en gekletter vallen. Galilei meende, dat de steen duidelijker sprak dan hij zelf, diè niet anders kon dan de hypothese voordragen in welker licht de nieuw ontdekte feiten verklaarbaar werden. Men wilde echter de werkelijkheid niet onder ogen zien. Slechts indien men ervan uitgaat dat de aarde om de zon draait, blijkt de werkelijkheid die in het oculair verschijnt, denkbaar. Is er iets vanzelfsprekenders dan de werkelijkheid? De steen valt kletterend over de vloeren van het wetenschappelijk instituut in het vaticaan. De werkelijkheid is vanzelfsprekend, maar zij wekt ook verbazing: hoe is het

mogelijk? De verwondering over de vanzelfsprekende werkelijkheid is het begin van de natuurwetenschap. Er is een andere vraag naar de mogelijkheid, een vraag die geen verwondering kent en ook niet wil kennen. Voor wie zo denken kan en mag alleen werkelijk zijn, wat a priori in zijn mogelijkheid gedacht kan worden, en moet werkelijkheid zijn, wat a priori in zijn noodzakelijkheid gedacht moet worden. Zulk denken gaat niet uit van de werkelijkheid.

De filosoof vraagt aan Galilei: voor wij in uw kijker kijken, zouden wij willen disputeren over de vraag: kunnen zulke planeten wel bestaan. Vanuit het ptolemaeische systeem dat in overeenstemming met de heilige Aristoteles is, kunnen en mogen er geen jupitersatellieten zijn. Er kunnen geen sterren zijn die niet om de aarde cirkelen; geen sterren, die in de hemel geen steunpunt hebben. Dit nog afgezien van de

vraag, of zulke sterren noodzakelijk zijn. Met zulke argumenten weigeren Galilei's tegenstanders door de kijker te zien en zich met eigen oog te overtuigen, dat, wat niet zijn kan, er toch is. Maar wat, als Uwe hoogheid de onmogelijke en onnodige sterren door deze kijker zou kunnen waarnemen?, vraagt Galilei. Dan zal de kijker wel niet deugen! Het komt zelfs tot de verdachtmaking dat Galilei de ontdekte sterren op de lens zou geschilderd hebben. Het kan, het mag niet waar zijn. Zo ver kan het onverstand gaan van hen die vanuit de mogelijkheid naar de werkelijkheid denken. Het is metaphysica in de letterlijke zin van het woord.

Bij Brecht zijn het de theologen en filosofen, die metaphysisch denken en geen vertrouwen hebben in het gezonde mensenverstand. Brecht kan in de oprechtheid van deze domheid niet geloven. Hij geeft een marxistische dieptepeiling: zoals de zon draait om de aarde, zo draaien de maagden om de vrouw, de knechten om de heer, de mensenwereld om de pauselijke troon... alles in goddelijke harmonie. Galilei heeft de revolutie verraden, toen hij, uit angst voor foltering, uit zinnelijkheid (dezelfde zinnelijkheid overigens, waarvan hij wetenschappelijk uitging) zijn wereldbeeld loochende. Galilei verloochende het werkende volk; hij is de vader van de moderne atoomfysicus, die uit naam van de vrije wetenschap de mensen en hun leven verraadt.

Wat heeft dit alles met het levenswerk van Karl Barth, de Kirchliche Dogmatik, te maken? Nu, alles! Het is Barth geweest, die de theologie bevrijd heeft uit de banden van filosofie en metaphysisch denken. Wij wagen de stelling: Barth heeft de theologie geschoeid op de leest van het exacte denken. Hij is, na een valse start, van stonde af opgekomen voor het denken vanuit de werkelijkheid naar de mogelijkheid. Zijn theologie probeert de verwonderde vraag „hoe is het mogelijk?“, „hoe is het in godsnaam mogelijk?“, te beantwoorden. Hij denkt vanuit de verwondering over wat in de messiaanse gemeente vanzelfsprekend is. Hoe is het mogelijk, dat gepredikt wordt: de Heer is God, Zijn Rijk is nabij? Barth gaat uit van de werkelijkheid van de prediking en vraagt vandaar uit naar haar vooronderstellingen.

Dit eenvoudige en nuchtere uitgangspunt betekent een... copernicaanse wending! Zo werd het reeds in de eerste eeuwen niet zuiver meer gezegd en gehoord. Zo werd er sinds 1700 eigenlijk in het geheel niet meer getheologiseerd. De ramp der apologetiek heeft in de theologie wijd en zijd om zich heen gegrepen. Zo leverde de theologie zich uit aan de metaphysica en trok met haar in monsterverbond op tegen de ontluikende moderne natuurwetenschap. Zo lang dit verbond blijft bestaan, zal de theologie aan het minderwaardigheidscomplex blijven lijden dat kenmerkend is voor de grootheidswaan. Barth heeft hier de rechte dieptediagnose gesteld en de theologie op eigen benen gezet, opdat ze vrij zou worden.

De prediking van het gegeven, heb ik boven dit artikel geschreven. Men kan aan geen mens bewijzen dat kennis van God mogelijk is. Welke gronden zou-

den daarvoor in de mens en in de wereld zijn aan te voeren? Wij kunnen theologisch slechts bescheiden uitgaan van het gegeven: de zelf-openbaring van God. De vraag naar de mogelijkheid daarvan is de verwondering over het vanzelfsprekende. Die mogelijkheid der kennis van God ligt in God zelf. Als het anders was zou God niet langer God zijn. God spreekt, God gebiedt, God belooft, Hij handelt en toort en is genadig; als wij de objectiviteit van dit „Hij“ zouden wegnemen valt het geloof ook als liefde, vertrouwen en gehoorzaamheid in elkaar. Het unieke echter van dit object is, dat wij het niet hebben voor wij onszelf hebben, zoals dat bij andere objecten het geval is. In Zijn licht, zien wij het licht: dat geldt alleen van dit object. Ook in Zijn openbaring blijft Hij geheimenis. In de werkelijkheid van de Messias Jezus wordt het Ik van God tot een Gij en Hij. Maar dat Hij primair Ik is wordt daardoor niet opgeheven. God is Heer ook van Zijn openbaring. Dat is de werkelijkheid, het gegeven, waarvan de dogmatiek mag uitgaan als zij als wetenschap tussen de wetenschappen wil staan, niet a priori beschermd en ontheven aan kritiek, maar in alle bescheidenheid haar recht en redelijkheid bewijzende in de trouw aan haar object en de rationaliteit van haar methode. Theologie heeft dus niets van doen met speculatie omtrent de waarheid, waarbij wij de lijnen van ons eigen wezen metaphysisch in het oneindige laten convergeren, om dan dit verdwijnpunt met de naam van God of waarheid te sieren. Zodra de theologie in zulke speculatieve grootheidswaan vervalt, vindt zij vijanden op haar weg: de enorme windmolens der andere faculteiten, waarvan de wieken met geweldig gedruis de burgerman vrees aanjagen. Komt het zien, als dat theologisch Biedermannetje zich dan verweren gaat, deze komische acte mag niet gemist worden. In de theologie speelt zich echter een drama af, want deze „andere“ (natuurlijke, speculatieve, metaphysische) theologie verdraagt geen openbaringstheologie naast zich. Zij temt de openbaring, zij zuigt haar op, zij verburgerlijkt het evangelie, maakt het huisbakken. Deze burgerman echter is een gevaarlijke verschijning, hij is gepredisponeerd voor lakei bij totalitaire tirannen, bij Baäls en Führers. Als Hij niet langer de God is, die zichzelf aan de mens geeft, beginnen de zwijgende goden weer praat te krijgen, dan schieten de valse, verabsoluteerde en geïdeologiseerde tegenstellingen als reuzepaddestoelen uit de grond. Berg U op die dag! De acte is slechts schijnbaar komisch. Berg U als de mens God meent te „hebben“.

Maar vecht Barth niet tegen windmolens? Vergis U niet: de natuurlijke theologie zit ons in het religieuze bloed. Wij projecteren deze ondeugd zelfs naar buiten, op de natuurwetenschap. Niet helemaal ten onrechte, want er spookt daar wel zoiets rond als een wereldbeeld van een in zichzelf rustende eindigheid. Ook de physici lijden nog wel aan de verborgen kwaal der natuurlijke theologie. De natuurwetenschappelijke hypothese wordt menigmaal gemythologiseerd tot een wereldbeschouwing. De zuivere natuurwetenschap echter waakt hiertegen: alchemie

is chemie geworden, astrologie astronomie en metaphysica physica. Het wordt tijd dat wij dit als theologen gaan toejuichen, maar dan in de rechte zin. Van Buren heeft gelijk, als hij zegt dat zich een soortgelijke ontwikkeling in de theologie heeft te voltrekken. Maar hij vergist zich als hij denkt, dat deze zich laat voltrekken door taalanalyse van metaphysische uitspraken, al is zoiets op zichzelf zeker nuttig. Bij van Buren komt het neer op een moralisering en subjectivering van de theologie, een verificatie in het ethische vlak. Dit echter is niet de echte parallelle. Hoe ziet die er dan wel uit? Het antwoord kan kort en goed luiden: in de methode, die Karl Barth in de theologie heeft ingevoerd vinden wij deze radicale ontmetaphysering en ontmythologisering, deze radicale Entgötterung. Het zou een ramp zijn als de theologie zou terugvallen in de gebondenheid aan een metaphysisch of mythologisch wereldbeeld, ook al zou dit het vermeende wereldbeeld van de natuurwetenschap zijn. De theologie kan de ontwikkeling der moderne natuurwetenschap niet beter beamen dan door zichzelf door de nuchterheid van deze methode theologisch te laten gezeggen. Zo komt zij op 'een reële gespreksbasis met de andere faculteiten te staan. Een andere theologie dan die, welke vanuit de werkelijkheid der openbaring vraagt naar de mogelijkheid, is geen evangelische theologie, maar een religieus product. De vraag is gesteld of Barths geweldige dogmatische gebouw wel een deur zou hebben. Het is een vreemde vraag; de deur zit in ieder geval niet waar een bourgeois haar zou verwachten. De methode van Barth stimuleert een werkelijk gesprek en voorkomt de ontketening van een machtsstrijd. Een theologie die in een ambivalente methode blijft hangen evoceert een natuurwetenschap, die haar grenzen overschrijdt, want ook in de wetenschap schijnt de beste verdediging de aanval te zijn. De natuurlijke theologie zuigt niet alleen de openbaring op, maar haalt ook steeds weer het natuurwetenschappelijk denken weg van zijn leest en verleidt het tot mythologische uitspraken. In de openbaringstheoloog echter kan de natuurwetenschappelijke denker een collega ontdekken, die hem stimuleert tot trouw aan zijn eigen methode en het vrijhouden ook van zijn wetenschap van natuurlijk theologische smetten. Een verschrikkelijk tragi-komische figuur echter is een theologie, die zich aanpast en die het evangelie onderwerpt aan een wereldbeeld van een in zichzelf rustende eindigheid dat door de natuurwetenschap in haar beste vertegenwoordigers beslist niet gehuldigd wordt. Slechts aan theologen die nog met de natuurlijke theologie behept zijn, verschijnt de fysische werkhypothese in zulk een religieuze gedaante. Laten wij er toch eindelijk mee ophouden. Barth heeft ons hier de weg gewezen tot een methode die jegens de andere wetenschappen dankbaar is en ze wederkerig stimuleert om zindelijk en honnête te arbeiden. Het zou een ramp zijn als wij achter deze zuivering terugvielen in de oude warboel.

De uniciteit van de theologische Gegenstand geeft de theologie de kans in dit opzicht bij uitstek voorbeeldig

tewerk te gaan. Het is een noblesse die verplichtingen geeft. Het theologisch object, God die zichzelf aan de mens geeft, kwalificeert de evangelische theologie als een *bescheiden* wetenschap, die haar gelijk slechts verwachten kan van haar object. Zulk een theologie kan zich van alles zonder zorgen laten aanleunen, zelfs als zij voor een (godsdienst) filosofie onder filosofieën wordt aangezien. Zulk een theologie is zich bewust dat haar vooronderstelling met betrekking tot de mens en zijn existentie, de mens en zijn geloof, de mens en zijn rede van ondergeschikte aard zijn; zodoende is zij noch aan een anthropologie noch aan een ontologie, noch aan een kenleer horig: zij is een *vrije* wetenschap, die haar object vrijlaat en vandaar uit zelf bevrijd is, zulk een theologie is een kritische wetenschap, want zij volgt God in de geschiedenis van zijn daden, door die te verhalen en zij proclameert vandaar uit God nooit als ding en geen ding ooit als God. Zij is zich immers bewust dat zij onder kritiek van haar object staat. Zij is tenslotte een waarlijk evangelische theologie, indien zij een dankbare en vrolijke wetenschap is omdat zij zich toch immers bezig houdt met de God die er voor ons mensen zijn wil. Zo een theologie als faculteit onder de faculteiten straalt een heilige zorgeloosheid uit, die het bedrijf der wetenschap tot het ontspannen klimaat brengt waarin het alleen gedijen kan. Waar de theologie haar absoluutheidsaanspraak laat vallen — niet uit defaultisme, niet uit frustratie vanwege een mislukte pretentie, maar vanuit het Gegevene! —, schept zij ruimte en vrijheid. Dit is zij de anderen schuldig, want bij haar ligt in het verleden de zeer grote schuld, zij heeft geheerst waar zij dienen moest.

Ontdaan van zijn marxistische inkleding stellen wij Brechts testvraag. Kan Barths theologie de toets doorstaan? Is zij een wetenschap, die zich verantwoordelijk weet voor het heil van het ganse mensenvolk of is zij een wetenschap die partij wordt in de vele tegenstellingen die de mensheid verscheuren? Het antwoord kan niet moeilijk zijn: deze theologie doet niets anders dan ontvouwen wat in God gegeven is, zijn zelfopenbaring als de God die het mensenvolk uit alle religieuze sociale en economische slavernijen bevrijdt tot de heerlijkheid der Godskinderen. Barths krachtige voteren voor links (de plaats van het hart) en zijn kleur bekentenis voor rood (de kleur van het hart), zijn neen zonder reserve tegen het fascisme en zijn geheel andere visie op en verhouding tot het communisme, hangen onmiddellijk samen met zijn theologische Anliegen en zijn daarvan niet los te maken. De K.D. kan niet als locomotief voor conservatieve wagentjes gespannen worden. De theologie mag de getuige zijn van een ongekennde vrijheid. Een natuurwetenschap die uit diezelfde vrijheid gevoed wordt, zal zich niet te buiten gaan aan verabsoluteringen, ook niet aan de verabsolutering van zichzelf, zodat zij, losgeslagen van haar gerichtheid op het heil der mensen, mee zou gaan doen aan projecten en technieken die de mensheid slechts kunnen schaden, ja vernietigen. Waar de natuurwetenschap dit in naam van het burgerlijke, vrije wetenschapsideaal

toch doet, is zij slachtoffer van een slechte theologie. Van Barth kan de theologie leren zich de hoogte van haar roeping tot dienst te herinneren.

Dit alles schrijvende, beseffen wij, dat de theologie op dit moment dreigt terug te vallen. Laten wij hopen dat het een episode is binnen het grote kader van een epoche, die door de vernieuwing van Barth bepaald zal zijn. Ik ben overtuigd, dat de grote tijd van de

kritische verwerking van zijn theologie nog komen gaat. Het is alsof wij aarzelen, omdat wij vanwege het vele de stralende eenvoud van de gevolgde methode niet beseffen. Wij hopen van harte dat de nu tachtigjarige Barth het aanlichten van de tijd van dankbare verwerking nog mag beleven. Dat God het werk zijner handen bevestige!

—G.H. TER SCHEGGET

BRIEFWISSELING TUSSEN KARL BARTH EN KARL JASPERS

BRIEF VAN KARL BARTH AAN KARL JASPERS BIJ DIENS 70STE VERJAARDAG

Bazel, 21-2-1953

Zeër Geachte Collega!

Op het tijdstip dat de universiteit gekozen heeft om u te begroeten en te eren, zal ik helaas niet in Bazel zijn. Het is mij echter een behoefte u bij het vieren van uw 70ste verjaardag ook mijn medeleven te betuigen. Ik deel in uw vreugde en zend u mijn hartelijke gelukwensen.

Dat u hier in Bazel één van de onzen bent, ervaar ook ik als een onderscheiding voor ons allen. De grote weerklink, die uw arbeid in ons midden van het begin af aan gevonden heeft en steeds meer vindt, verplicht ook mij tot dankbaar respect voor de man, die het in zo grote mate gegeven is de aandacht van de in zo vele opzichten verstrooide tijdgenoten steeds weer op de eerste en laatste vragen van het menselijk bestaan te richten en ze daarbij vast te houden. Zo is het ook mijn hoop dat u nog lang deze arbeid met moed, krachtig en in goede gezondheid moge voortzetten.

Collegezaal 2 — de grootste waarover we hier beschikken, is de plaats van uw werkzaamheid in het openbaar, terwijl ik in de meer bescheiden no 1 en dus onmiddellijk en letterlijk aan uw voeten, die van de mijne heb. En zo ontbreekt het niet aan ijverige jongelingen, die, zoals de engelen op Jacobs ladder, de trap die de beide zalen verbindt op en af gaan. Mij is niet bekend, of 130 of meer jaar geleden de locale verhouding tussen de Berlijnse colleges van Hegel en Schleiermacher — waarmee de Bazelaars ons immers niet zonder zelfbewustzijn al vergeleken hebben — ook dezelfde of een soortgelijke of misschien de omgekeerde was. De „strijd der faculteiten” daarover, welke nu wel de „ancilla” is, is van oudsher door sommigen zus, door anderen zo beoordeeld. Maar daar dit meer een strijd is tussen leeglopende toeschouwers dan tussen bezige werklieden, mogen wij beiden het erop houden dat wij daar geen deel aan hebben. Wij zijn één in ons zoeken naar de kennis van het geheimenis, dat de micro- en de macrokosmos evenzo begrenst als bepaalt. Het doet zich aan u en aan mij voor onder een geheel ander aspect en zo kan uw en mijn leer van het eerste woord af aan niet dezelfde zijn. Wij zijn echter ook daarin één, dat dit geheimenis op zichzelf één en hetzelfde is —

en één ook daarin, dat het de moeite waard is om met volle ernst en overgave zich te wijden aan het getuigenis hiervan.

In deze gezindheid groet ik u bij de feestdag waarop u, zeër geachte collega, op zo rijk een levenswerk mag terugzien en met Goethe „onverschrokken” voorwaarts mag gaan.

Ik mag u verzoeken ook uw geachte echtgenote mijn groeten en oprechte wensen over te brengen.

Met eerbiedige hoogachting,

Uw Karl Barth.

BRIEF VAN KARL JASPERS AAN KARL BARTH BIJ DIENS 70STE VERJAARDAG

Bazel, 8-5-1956

Zeër Geachte Collega!

Uw 70ste verjaardag, waarop u zoveel huldeblijken uit de gehele wereld en uit uw Bazel ontvangt; geeft, dunkt me, ook mij als collega de gelegenheid mijn eerbied onder woorden te brengen. In de 8 jaren die ik in uw omgeving heb doorgebracht, was uw onmiddellijke invloed op studenten voor mij te bespeuren en het was mij een vreugde dit op te merken. Ook al weet ik dat de filosofie door u niet ernstig genomen kan worden, toch is de tegenwoordigheid van de andere ernst, waaruit u onderwijst, voor de filosoferende collega een voortdurende bemoediging, namelijk dat deze ernst überhaupt bestaat. Af en toe klonk telkens van de zijde van een student de zinswending: als K. Barth er niet was, zou ik u volgen. Mijn antwoord daarop was: wat is het goed, dat het zo is, want mij kan men niet volgen; ik heb niet in naam van een autoriteit iets mee te delen, en filosofie kan niet anders dan op eigen verantwoordelijkheid en zonder op een leraar te steunen worden aangevat. In Bazel is mij daarentegen niet overkomen wat in Heidelberg herhaaldelijk voorkwam: dat een student eisen stelde aan de filosofie en zijn teleurstelling uitsprak, waarop ik antwoordde: u had verkeerde verwachtingen, de armen van de kerk zijn wijd geopend, daar vindt u, wat u zoekt. Hier in Bazel is mij de kracht van de theologie, waarvan ik slechts in theorie wist, eerst recht duidelijk geworden. Vroeger heb ik van mijn vriend Dibelius veel geleerd, ik heb ook zijn kritisch onderzoek, zijn persoonlijke integriteit, zijn politieke betrouwbaarheid en natuurlijke nuchterheid bewonderd en liefgehad. Naar zijn theologie heb ik